

3. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.

М. А. Козловець, доктор філософських наук, професор,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПРОЦЕСИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ VERSUS МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Роки незалежності принесли українському суспільству багато позитивних змін. Утім, не відбулося головного: утвердження новітньої державності, яка б відповідала вимогам часу. Побудову національної держави, як це мало місце в Європі в епоху модерну, ми нині в Україні не спостерігаємо. Не відбулося народження цивілізованих принципів функціонування держави, відповідальної взаємодії влади з народом. Українська держава перестала виконувати свої базові функції. Вона не в змозі належним чином контролювати кордони та міграційні потоки, фінансовий стан справ у суспільстві, якість продуктів харчування і медикаментів, не забезпечує ні обороноздатності, ні економічної незалежності, ні правосуддя, ні соціальної справедливості. Прояви дезорганізації, деструкції й ентропії спостерігаються в усіх владних інституціях. Осмислення, самоусвідомлення державництва українським народом не відбулося в усіх його прошарках і на всіх рівнях: філософсько-політичному, соціально-економічному, психологічному, правовому, ментальному, ідеологічному, інформаційному, конфесійному, оборонному. Для багатьох українців держава не є екзистенційною цінністю, а перетворилась у чисто інструментальну.

Чому ж за двадцять п'ять років незалежності Україна так і не стала ефективною, авторитетною державою, не змогла стати в рівень з іншими державами? Деякі науковці заявляють, що це хвороба росту національного організму, що українська нація надто молода, вона лише формується. Можна все звалити й на «воріженьків», які начебто не дають українцям розбудовувати власну успішну державу. У цьому є певна доля істини, однак перебільшувати значення зазначених чинників не слід. Має рацію В. Маляренко, який стверджує, що нам «бракує відповідних якостей народу та його так званої еліти, які не мають державницьких підходів та національної гідності» [1, с. 6].

Дійсно, якщо шукати причини нашої «недолі», то варто передусім вказати на ті риси національного характеру, які не дають нам успішно розбудову-

вати державність і, в міру можливостей, намагатися змінити їх. Кожна нація володіє притаманними тільки їй психокультурними властивостями, які невидимими силовими лініями єднають людей у спільноту. Крім таких зовнішніх відмінностей, як розріз очей або колір шкіри, навіть мовної відмінності, є щось значніше, що відображається на організації життя, формує культуру, економіку, політику, потреби соціального плану, особливості освіти й виховання, впливає на сприйняття інформації та реакцію на неї. Це невидимий внутрішній духовний світ, який проявляється у всіх сферах життєдіяльності людей, певний спосіб мислення, ментальність, «загальний дух народу» (Ш. Л. Монтеск'є).

У найзагальнішому розумінні ментальність – це певна сукупність цінностей, звичок, система координат, психологічних алгоритмів, які формують погляд людини або групи осіб на навколишню дійсність і, відповідно, визначають її (їх) поведінку. Як тип мислення, душевний склад, глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, ментальність містить свідоме й несвідоме. Груповий менталітет (за К.-Г. Юнгом, колективне несвідоме) – це своєрідні інстинкти, які складаються з так званих архетипів і виринають з глибини психічних несвідомих утворень. Вони присутні в генах і передаються від покоління до покоління [2, с. 3–6]. Ментальність майже не піддається раціональному тлумаченню. Це не тільки загальноприйняті правила й звичаї, традиції, мова, світогляд, а щось таке, що відчувається, але не усвідомлюється.

Національна ментальність виявляється у домінуючому настрої етнічної спільноти, характерних особливостях світосприйняття, системі моральних вимог, норм, цінностей і принципів виховання, у формах міжособистісних взаємовідносин, у конкретних фактах самоорганізації нації тощо. Ментальність української нації, її узагальнююча характеристика ґрунтується на базових архетипах народу, їхніх основних виявах у культурі, світоглядних засадах і рисах поведінки у звичних та екстремальних умовах.

Сучасні дослідники української ментальності подають її у різних узагальнюючих характеристиках. Так, О. Киричук уважає, що українській ментальності притаманні такі системотвірні ознаки: інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу; кордоцентричність, що виявляється в сентименталізмі, чутливості, емпатії, любові до природи, в пісенному фольклорі, яскравій обрядовості, естетизмі народного життя, культуротворчості; анархічний індивідуалізм, що виявляється в різних формах відцентрового, партикулярного прагнення до особистої свободи, без належного прагнення до державності, коли бракує ясних цілей, достатньої стійкості, дисципліни й організованості;

перевага емоційного, почуттєвого над волею та інтелектом, морального буття над інтелектуальним у відношенні до екзистенціального значення [3, с. 11].

I. Поліщук до базових взаємопов'язаних особливостей традиційного менталітету українства відносить екзистенційний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність, ескапізм, консерватизм, кордоцентричність, соціальний егалітаризм, громадоцентризм, провінційність, аполітичність, анархічність [4, с. 86]. О. Нельга виділяє такі ментальні риси української нації, як гуманність, демократизм, козацький дух, селянськість, індивідуалізм, роз'єднаність, бездержавність [5]. Як бачимо, різні тлумачення української ментальності містять низку спільних ознак, які можна назвати її сутнісним ядром.

Менталітет народу формується під впливом низки чинників. Це генетика, тисячолітня селекція і природний відбір; пришельці й завойовники, перемоги і поразки; ландшафт і клімат; вплив підпорядкування і панування; чисельність і територія, економіка й військова могутність; харчування і політичний устрій, релігія та культурні традиції, звичаї, закони тощо. Сукупність цих умов та їх комбінацій формує і зберігає те, що є системотвірним інстинктом народу у всіх його нюансах [6, с. 384–387].

Зазначений системотвірний елемент в українців, на наш погляд, не найсильніший. Є народи, більш схильні до міцної державності та менш здатні до неї. Якщо, наприклад, вірмен, греків, англійців, французів, китайців та інших народів називають народами-творцями, то про українців надто важко знайти подібні твердження. Український народ довго залишався без державності, а тому й без належним чином артикульованих національних інтересів. Люди з меншою схильністю до державних народів як самобутні спільноти ні в чому не поступаються більш державним. Однак у рівній мірі з ефективністю і зручностями державності у них не виходить. А поодинці в чужу державність вписуються цілком.

До найбільш розвинених, заможних, стабільних країн сьогодні належать ті, спільним для яких є те, що вони, як правило, оточені морем і через їхні території не проходили різні завойовники. Це Австралія, Японія, Англія, Норвегія, Фінляндія, Канада, США та ін. Щодо України, то її територія з давніх часів була великою дорогою й велетенським казаном людських сплавів. Племена й народи, які заклали основи української нації, на всіх етапах свого розвитку не перешкождали проникненню «чужої крові» – своїм вважався кожний, хто погоджувався шанувати громаду, звичаї, брав участь у її військовому й економічному житті. І по-друге, тут живе народ рівнинного пейзажу, мрійливого характеру. Незважаючи на чисельні намагання різних завойовників його загарбати, в українців слабка агресивність. До того ж терпимості, толерантності, покірливості вчить і релігія. Українці можуть виступити на короткому відрізку часу, розуміючи при цьому, що воювати довго – це не

діло. І шляхетність веде до поразок. Чого не скажеш про нації напруженої енергетики, які живуть у менш сприятливих природних умовах (наприклад, у гористій місцевості).

На відміну, скажімо, від США, де формування менталітету типового американця відбувалося в складних, не дуже сприятливих природних умовах, що сприяло становленню не поета і філософа, а прагматика, винахідника, підприємця, природні особливості України екстримом не рясніють. Родючі землі, порівняно м'який клімат, віддаленість від епіцентрів можливих руйнівних землетрусів, повеней, цунамі тощо. Не потрібно нічого винаходити – знай ори, засівай, збирай урожай. Чим більше й інтенсивніше працюєш, тим вищий твій добробут. Звісно, розвитку особистої заповзятливості це не дуже сприяло. Слід пам'ятати, що життя – постійна боротьба, причому не лише окремих індивідів, соціальних груп, а й держав, народів. Одні народи в цьому змаганні уміють «тримати удар», інші – ні. Українці, на жаль, радше належать до других, ніж до перших.

У непростих умовах розвитку українського народу в складі різних державних утворень, починаючи з XVII ст. відбувається, за висловом І. Крип'якевича, «всмоктування інтелекту» з боку Речі Посполитої та Російської імперії й активне знищення залишків автономності в Україні. Натомість нав'язувалися ідеї «меншовартості» українського народу та культури. Формується орієнтація на «*vita minima*» («маленьке, потаємне, внутрішнє життя»), мета якого – перечекати. Це життя інтровертне, сконцентроване на розбудові внутрішніх переживань. А у зв'язку з тим, що основна маса українців залишалася селянською, виникають психологічні настанови на творення суспільної взаємодії на рівні сімейних, сусідських взаємин («толока») [7, с. 4]. Тоді як нації-держави постають насамперед як територіальні політичні спільноти, що формують головний тип політичних зв'язків і лояльності своїх членів. Решта зв'язків – сімейні, релігійні, класові тощо – є вторинними й підпорядкованими зв'язку громадянина зі своєю державою. Тому нинішній стан України в чомусь природний, бо багатовікову «стихію», козацьку «вольницю» та бездержавність не можна подолати за короткий час.

Значимо й таке: якщо інші народи мали свою державність століттями, навіть тисячоліттями, то перша уява про державність нашого народу відбулась лише в IX ст., коли був створений так званий Руський каганат – держава, яка з XVIII ст. стала називатися Київською Руссю. Вчені до цього часу не можуть визначитись, хто і в який спосіб створив цю державу. Одні це приписують норманам, другі – готам, треті – тюркським народам, четверті – хозарам. Але практично ніхто не наводить конкретних вірогідних даних, що сам народ визрів і зорганізувався. На попередніх етапах своєї історії українці через внутрішні конфлікти, чвари та інтриги так і не змогли вибороти незалежність.

Вона прийшла внаслідок процесів, які відбувалися не стільки в Україні, скільки поза її межами, хоча й за активної участі українців. Порівняно легко отримавши незалежну державу, українці не в змозі розумно нею розпорядитися. В Україні відсутні власні стандарти побудови держави, ними для неї є європейські. Але те, що добре для одного народу, не завжди добре для іншого, оскільки не враховується його специфіка й менталітет [1, с. 7–8].

Проголошення новітньої незалежності України певною мірою припинило дію негативних чинників на свідомість і поведінку українців. Але набуті в минулому риси ментальності й культури ще довго будуть продукувати відповідні суспільні відносини, ідеали та орієнтації. Головним засобом подолання негативних рис та деформацій української ментальності повинна стати державна реалізація української нації як суверенної, соборної і демократичної України, такої, яка відповідає ментальності й способу життя нинішньої генерації українців. Переймаючи європейський досвід державного будівництва, Україна має зберегти власні державницькі традиції: республіканські ідеали, засади самоврядування, високу моральність, тісну взаємодію з українськими церквами, орієнтацію на співпрацю із Заходом. Успішне творення державно-політичного організму, самоутвердження української нації на новому витку світової цивілізації залежатиме від того, наскільки українська державницька ідея увійде у свідомість громадян України, яке місце посяде в системі їхніх цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маляренко В. Чому ми такі бідні? / В. Маляренко // *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. – 2010. – № 1–2. – С. 5–9.
2. Стражний О. С. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність / О. С. Стражний. – К. : Книга, 2008. – 368 с.
3. Киричук О. В. Ментальність: сутність, функції, генеза / О. В. Киричук // *Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості : тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 4 ч.* – К. ; Луцьк, 1994. – Ч. I. – С. 7–11.
4. Поліщук І. О. Ментальність українців: політичний аспект / І. О. Поліщук // *Людина і політика*. – 2002. – № 1. – С. 86–92.
5. Нельга О. В. Українство як етноментальний та духовний феномен / О. В. Нельга // *Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Людина і духовність». Аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників / [кер. авт. кол. А. І. Комарова]*. – К. : НДІ «Проблеми людини», 1996. – Т. 5. – С. 120–131.
6. Рудакевич О. М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід : монографія / О. М. Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, вид-во «Економічна думка», 2010. – 456 с.

7. Вітенко Л. Українська специфіка. Яка система державного управління нам підходить і чому її досі немає? / Л. Вітенко // День. – 2007. – 21 черв. – С. 4.

В. В. Кривошеїн, доктор політичних наук, професор,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

МЕНТАЛЬНІ РИЗИКИ В СТРУКТУРІ ПРОСТОРУ ВЛАДИ

Особливий вплив на динаміку ризиків у просторі влади надають ментальні структури суб'єктів політики. Ментальні ризики в різноманітних ризикогенних ситуаціях стають центрами перетину соціально-психологічних, соціокультурних, комунікативних чинників, які супроводжують владні відносини між індивідами.

Сучасні ментальні ризики пов'язані з глибинним рівнем індивідуальної та колективної свідомості й охоплюють напружені стани життєвого світу, викликані переоцінкою існуючої системи цінностей. Імпульсами ментальних ризиків стають соціальні настрої, викликані погіршенням довіри, негативними наслідками модернізації. Не досягаючи передбачуваного результату в своїх діях, соціальні суб'єкти наштовхуються на ментальний «вакуум», який породжений тим, що чинні стандарти поведінки, усталені традиції втрачають свою конструктивність і породжують хаос думок і дій. Ментальні ризики пов'язані з духовною кризою, руйнуванням стійких соціальних стереотипів. Висловлюючи стихійні форми недовіри до нестійких політичних, морально-правових структур порядку в суспільстві ризику¹, суб'єкти ментальних ризиків інстинктивно або свідомо тяжіють до політичних центрів стабільності, який декларує або реально гарантує новий цивілізаційний порядок.

Основою ментальних ризиків влади є комплекс суспільно-політичних архетипів. Основні особливості таких архетипів у контексті владної комунікації полягають у тому, що вони виступають, по-перше, умовами і контекстами інформаційних інтеракцій, по-друге, моделями інтеракційних процесів, що дають змогу впорядковувати існуючу суспільно-політичну комунікацію, по-третє, вони самі є і специфічними формами інформаційної взаємодії, які за певних обставин і процедур набувають характеристик достатньо масових символізованих ментальних структур [2, с. 75–76].

Вихідними соціально-психологічними феноменами акторів ментальних ризиків, які залучені в політичне життя і особливим чином виражають своє

---

¹ Різновид сучасного суспільства, теоретичне обґрунтування якого здійснено У. Беком.